
Různé

Jiří Fiala – učitel vědění

Že byl Jiří mým přítelem – dobrým, věrným a vzácným, o tom mne uvědomila až jeho smrt. Zvláštní, že jsem si to sám dřív plně neuvědomil. Jiří mi byl přítelem skutečným; ne druhem – společníkem sdruženým společnou věcí: zájmem, dílem či cílem. S Jiřím mne pojilo přátelství. Takových přátelství mám či měl jsem jenom hrstku – s přebytkem prstů do počtu. Podivné, že jsem Jiřího k nim nepřičetl dříve.

Snad proto, že mi byl především učitelem; pravým rádcem a vůdcem – mým *guru*. Ne takovým, kterého jsem si vybral, k němuž se sám hlásím, na něhož se odkazuji, dovolávám se ho a kterého následuji na základě vlastní vůle a rozhodnutí, nýbrž takovým, který přichází sám. Dosud jsem měl vděčně za to, že mně byl alespoň jeden takový průvodce dán a přán. Nyní ale vím, že byli dva. Také Jiří se zjevil v pravý čas a ujal se mého vedení – zcela ve shodě s odvěkou tradicí. Zvláštní... proč jsem to nepoznal? „Jiří byl samozřejmý,“ zněla Ilončina odpověď.¹ Samozřejmý, to jest:

přirozeně zázračný, unikající zraku. Takové bylo Jiřího zvláštní moudré vědění. To také nebylo možno vidět: bylo průzračné a prozíravé a samo náleželo vidění; jen občas je bylo možné zатуšit – zahlédnout jeho odlesk ve znalostech, vědomostech a dovednostech, tak jako smysl prosvítající mezi řádky.

Jiří si mě opravdu vyhledal. Stalo se tak za hluboké totality na začátku osmdesátých let minulého století na jednom z bytových seminářů „*Na Nábřeží*“. Učinil tak na popud hostitele Ivana M. Havla, na jehož doporučení jsem získal místo domácího programátora. Jiří mi tehdy rozpačitě, až nesměle, nabídl radu a pomoc při osvojování a používání počítačového jazyka *Cobol* – že prý s ním má jisté zkušenosti... Naučit se *Cobol* bylo tehdy mým prvním úkolem v mém novém a dosud mi naprosto cizím povolání. Ivan se obrátil na Jiřího s žádostí o pomoc, veden zřejmě obavou, že užívá svobody (oproštěnosti od pevné pracovní doby, žádostí o povolení či potvrzení, papírování, výkaznictví, angažovanosti, prověrek, dovozenek, neschopenek...), kterou mi skýtalo nové zaměstnání, zanedbávám povinnosti, které mi ukládalo. S Jiřího laskavou nabídkou jsem tehdy ovšem souhlasil s povděkem, leč s rozpaky a úzkostí, ač ještě nedlouho předtím –

¹ Ilona Dobalová, která Jiřího také dobře a dlouho znala, mi toto svědectví pomáhala napsat, vytvořit a vyjádřit; za pomoc při sepsání a stylizaci jsem rovnými díky zavázán též Romaně Šilhavé, za zprostředkování a předběžné zredigování Kateřině Trlifajové.

totiž: dokud jsem ho znal jen z vidění – bych ji byl vítal s radostí a nadšením.

To jest, dokud jsem ho znal jen jako stálého účastníka semináře. Tiše a nenápadně sedával na zemi pod okny u topení a s velkou pozorností naslouchal moudrům vycházejícím z úst hlavních aktérů. Zdálo se, že témata a filosofemata spojená se jmény Descarta, Kanta, Freuda, Junga, Husserla, Heideggera, Patočky ... ho naplňovala obdivnou úctou. Jeho zaujetí ve mně vyvolávalo představu (ne oproštěnou od shovívavé nadřazenosti), že vše, co zde slyší a čemu tak pozorně a překvapivě naslouchá, musí být pro něho nové a objevné, když ho to naplňuje tak radostným úžasem. Měl jsem dojem, že si připadá jako v *Jiříkově vidění!* Tehdy jsem neznal ani jeho jméno, tím méně pak jeho samého. Jednoduše jsem se o něj nestaral. Zůstával pro mne pod hranicí rozlišitelnosti, mimo okruh mého zájmu. Při onom letném dojmu jsem setrval až do chvíle, kdy se projednou osmělil vmístit do diskuse s krátkým zpřesněním. (Týkalo se, tuším, jakéhosi místa z Husserlových *Ideen*.) Nevím, zda a jak to vůbec někdo z přítomných postřehl. Já však tehdy zůstal celý zkoprnlý, zcela ohromen rozporům svých dojmů. Věděl jsem: promluvil, řečeno obratem Písma, „... jako mající moc“ (*hós exúsian echón – sicut potestatem habens – Mt 7,29; či Mk 1,22*, kde se upřesňuje – podivuhodně přiměřeně k oné situaci: „... a ne jako učitelé a znalci“; tím Písmo naznačuje, že Ježíš říká to, čím je, nikoliv, že toliko vykládá to, co přečetl). Pochopil jsem, že Jiří, Dantovými slovy, je „z oněch, kteří vědí“

(„... *di color che sanno*“).¹ To, co diskutujícím zpřítomnil a napověděl, a způsob, jakým tak učinil, nepřipouštěly pochybnosti, že dobře a důvěrně znal nejen ty věci samy, o nichž šel spor, ale i důvody, proč byly pojednány, a okolnosti, za kterých byly psány (včetně těch, jež nebyly zvlášť jmenovány). Dokázal v krátkosti zmínit i souvislosti, na jejichž základě lze daný spor uvidět z úplně jiné strany. Odtud jsem vycítil **zažité Vědění**, tolik převyšující jen nabyté znalosti. Odtud pramenil i můj ostych a rozpaky nad Jiřího velkorysou nabídkou a můj strach z učení jazyku *Cobol*.

Můj původní dojem, že je Jiří jak v Jiříkově vidění, však nebyl zas až tak mylný. Jiří, jak mi později řekl, byl vskutku u *vidění*: žasl, nikoliv však nad tím, co slyší, nýbrž nad tím, co **vidí** – řadu dalších lidí podobných zájmů a způsobů myšlení. Až dosud totiž byl tento uher-skohradištský rodák se svými podivnými zájmy a podezřelým rozhledem izolován a osamocen. Žil v přesvědčení, že jeho podivinství je ojedinělé. Kvůli své víře a postojům měl špatný „kádrový profil“ (jak se tehdy říkalo). Dovolili mu sice dostudovat (matematiku, se zaměřením na geometrii), ale s tím, že po dokončení bude „nasazen“ (už nevím, zda na vojnu, do dolů či k pétépákům...). Naštěstí se mu podařilo včas zmizet do Prahy, kde mu poskytly útočiště ČSD: „schovaly“ ho tak, že ho zaměstnaly jako programátora – už tehdy zaváděly výpočetní techniku. Jiří tak stál u samého zrodu počítačové éry u nás. Svým

1 Srv. Alighieri, Dante, *La divina commedia*, Inferno IV, 130.

zachráncům a chlebedárcům zachoval příkladnou věrnost až do listopadové revoluce – ba ještě i dlouho potom chodil vypomáhat s údržbou programové výbavy, kterou zbudoval.

Byl z nás, účastníků semináře, snad jediný, kdo měl pevnou pracovní dobu, kterou také ukázněně dodržoval. Toliko středy si vymínil na studijní volno – a tato jeho výsada platila v jeho zaměstnání za nedotknutelnou. (Mnoho akcí se proto konávalo o středách.) Přesto (či právě proto) disponoval bezmezným množstvím času – nám ostatním to alespoň tak připadalo. Vzpomínám si, jak ručně „emuloval“ Conwayovu hru *Life* (založenou na principech „celulárního automatu“) tak, že pastelkami vybarvoval čtverečky na čtverečkových čtvrtkách, čímž značil počet a postavení „živých buněk“ a jejich změnu při každém následném kroku. Předložil nám jich celý štos, přičemž každá byla jedním krokem. Chtěl nám snad usnadnit pochopení? – Zde však nebylo nic, co by stálo za to... Dělal to pro radost? – Možná dost. Snad i z hecu, aby se „předvedl“? – Asi stěží. Leč napadá mi, že si toho žádalo Vědění samo, Jiřího ctnost a moc. My všichni známe onu „hru“ (již nikdo nehraje, jen Jiří si hrál s ní). „Známe?“ Totiž: víme o ní, nějak si vzpomínáme... rozumíme jí. Jiří ví! Kterak se slučoval jeho nevšední výkon se všední pracovní činností, věděl také jenom on. Jde o jedno a totéž tajemství.

Nevím, jak Ivan Havel přišel na nápad, aby mě Jiří učil vyjadřovat pomocí *Cobolu* to, co vidíme a prožíváme... třeba na procházkách kolem Vltavy. Snad mě chtěl povzbudit či skrýt své rozpaky.

Avšak i mně, začátečníkovi, bylo ihned zřejmé, že se programování k něčemu takovému naprosto nehodí. Znat a poznávat svět, nacházet se v něm a procházet jeho místy, společně je vnímat a prožívat, to lze sdílet přirozenou řečí. Ta náleží k naší zkušenosti tak, jako naše bytí, naše nyní, zde a spolu – náš celý svět. *Cobol* se k tomu nehodí. Ne snad jen proto, že by byl *jednostranný* – omezený specializovaností, jako spíše tím, že je „*jinostranný*“ – obrácený k jiné skutečnosti, zaměřený na cizí svět – jiný kraj a mrav a mez. Leč především: světa naší zkušenosti se netýká ani v nejmenším! Žádný programovací jazyk není jeho formální abstrakcí či redukcí, byt' se tak tváří a byt' se tomu věří. Je „*tváří*“ – projevem zcela jiné skutečnosti; vlastně jednou z *mezitváří* (*interface*) – rozhraním mezi programátory a počítači.

Však mi také Jiří namísto Ivanova návrhu nabídl úvodní příklad jiný, na pohled obdobný, jímž se v té době zabýval. Evidenci (soupis a sledování) vagónů ČSD pohybujících se nebo rozmístěných na našem území či mimo ně. Rozdíl obou představ už spadal do vlastního vedení: týkal se vědění. Zpočátku se mohlo zdát, že se omezí na svět evidence vagónů a jejich umístění v síti spojů mezi dopravními depy, uzly, stanicemi, oproti světu naší existence v krajích a místech všeho, co nachází se spolu s námi a nechce být jen údaji a položkami. Jiřího procházení mne provázelo světy, jeho Vědění však procházelo a týkalo se právě jejich „*mezi*“.

„*Jinakost*“ světů nezáleží v rozdílech, které je možné znát a sdělovat,

ani nespočívá v odlišnostech, na které je možno ukázat. Jinakost se odkazuje k jejich skutečností. Není předmětem poznání, ani věcí k nazření; jde o záležitost *Vědění*. Jiří sám o této jinakosti nemluvil a snad ani takto nepřemýšlel. Měl ji však stále na zřeteli a odkazoval se k ní svými častými, nenapodobitelně úsměvnými poukazy ke komickým a absurdním situacím, do kterých ústí uvažování, které k rozmanitosti způsobů bytí-skutečným nepřihlíží. Tak bez obtíží, beze všeho a hlavně bez myšlení zaměřuje, směšuje a slučuje tam, kde to možné není: srovnává skutečnosti ve skutečnosti [sic!] neslučitelné, vylučující jakékoli srovnání či vztah. (Proto „bez myšlení“: věci skutečné *jinak* nemohou být myšleny společně!) Odtud bezpředmětné spory a debaty o tom, zda počítače myslí, zda člověka překonají, antropomorfní představy o jejich činnosti, nemístná očekávání i bezdůvodné zlehčování. Takové nesmysly se kupodivu nevylučují ani s odbornou znalostí, ani s důvěrnou známostí.

Jiřího procházky ovšem nevedly vltavskými břehy. (Jiří neměl procházky v oblíbené – ani výlety, natož túry; byl veskrz městský člověk; alespoň toto budiž zde žalováno vedle všech chval a díků!) Navštěvoval mě *doma*. Zde mne však neučil ovládat *Cobol* ani zvládat programování. Učil mne *vládnout*: mocí *Vědění*. *Hleďte nejprve kralování nebes* – takto nějak jest psáno – *i bude vám pak přidáno i vše ostatní*.

Však také naše společná domácí scházení procházela, obcházela a ob-

nášela nebesa a vše, co pod nimi! Kolik nápadů, otázek, motivů a témat, s nimiž Jiří přicházel, přinášel mi a vnášel k nám! Rozměry, rozhledy, obzory, které mi otevřela tato procházení skrze a mezi světy a skutečnostmi, poklady vědění, o nichž jsem neměl tušení, nejen mně – nám oběma činila nesmírné potěšení. Potěšení samo si žádá věky, a týká-li se světů, pak celé věky věků! Byly to překrásné a blažené chvíle a kdo ví, co vše se do mne v nich tehdy přelilo způsobem tolik jemným, příjemným. Já to nevím; bude to možná tím, že se mi to stalo samo věděním: tím, čím dodnes jsem, myslím, znám a vím.

Zprvu byla tato idylická setkání kalena obavami, s pokračujícím večerem narůstajícími, že na mé otázky spojené s *Cobolem* vůbec nedojde. Vždy se však na ně dostalo. Jiří nepotřeboval čas na pochopení, o co jde, a jeho výklady šetřily čas můj. Věděl a znal, vše nutné stručně a přesně vysvětlil, vždy stejně krátce – zručně a věčně – mi prakticky poradil. Můj problém s *Cobolem* se tak postupně „řešil procházením“ – *solvitur ambulando*, řečeno známým řečením; míněno doslovně: *byl rozpuštěn* (anglicky: *solved*; čili: zmizel po anglicku, mimochodem: *by the way*), a s ním i mé obavy z „vyučování“: z probírání látky, procvičování příkladů, opakování, zkoušení, zadávání úkolů... O tom, že Jiřímu vůbec nešlo o učení *Cobolu* (to se vposled zvládlo samo!), nýbrž stále jen o radosti z procházení se pospolu, svědčí dosti to, že se neměnil způsob řeči: žádné „*Dost legrace, a teď vážně: pust'me se do práce! Dobrý pozor dej a hned se ptej!*“ ani nepadlo. Za-svěcení

1 Srv. Mt 4:17/6,33 a jinde.

procházením – obé v doslovném smyslu – pokračovalo. Procházel se mnou programováním spolu s jinými světy a vzhledem k nim, skrz naskrz a za svět mátoch těch zpět do světa vtělení; odkud, z vnějšího pohledu, jsem s Jiřím sledoval běh našeho „venčení“. Tato *epopteia* (ohlédnutí) se činit smí jen z perspektivy světa, v kterém jsme skuteční; veškeré procházení se dělo vzhledem k ní. Tak zůstával jsem s ní nepřetržitě ve spojení – při zdravém rozumu a se svou přirozeností –, veden jak Ariadninou nití mocí Jiřího Vědění.

To zahrnuje pohled i ohled vzhledem k vpřed, okolo a zpět; je v mocí kdykoliv vystoupit. Můj věrný průvodce-*hodeget* mi skrze ni ušetřil mnohá zdržení. Dbal o to nikoli proto, abych co nejdál došel a co nehlouběji pronikl, nýbrž proto, abych co nejdříve unikl z té houšti programování, spleti pravidel s jejich složitostí, vyhnul se léčkám jejich záłudnosti a s problémy si hlavu nelámal: „Nesnaž se mermomocí přijít na to, proč něco nefunguje, ač by mělo: nechtěj zeď hlavou prorazit!“, říkával. „Lépe se zamyslet, jak to lze obejít.“ – „Nehorši se na chybové hlášky, tvrdí-li nesmysly; spíše se zamysli, co as měl na mysli ten, kdo je psal, a co tvůj program simuloval, když je vyvolal!“

Můj první, cvičný prográmeček jich vyvolal řádově víc než mých pár příkazových řádků, ač jsem jej vytvořil přesně dle předlohy, kterou mi napsal Jiří. Ten na výpis chyb, který jsem mu podal v chvění jako vysvědčení se samým „neprospěl“, chvíli nevěřičně zřel ... načez se rozesmál! A se smíchem jemu vlastním – teplým, laskavým a pravým,

nápady těhotným, hravým, až rošťáckým, však nikdy vskutku zlým – se mne i sebe ptal, co by se stalo, kdybych *Co-bolu* předložil, dejme tomu ... Máchův *Máj!* Což jsem *de facto* učinil, ja tehdy zvyklý psát nuly (0) jako O! Program, jehož části jsou povinně značeny 01, 02, 03, ... tak nebyl rozpoznán – mohl být čímkoliv. Přehmat byl nadto zastřen tím, že oba znaky byly tištěny způsobem téměř totožným. A přece je Jiří rozlišil; mocí Vědění neztratil ohled na přirozený svět. Neomezil se na čtení, ale na rozdíl od nás, ostatních lidí, patřil i na to, co vskutku vidí.

Jen některé podklady mých bezradností si Jiří občas odnášel, aby je pro mne zbavil složitosti, vhodně rozepsal či přehledně znázornil. Byl stále v pohotovosti mi na zavolání přispět ku pomoci a nejednou mne radou uchránil před ostudou v práci, že nevím kudy kam s něčím banálním, co měl jsem řešit hned a tam. A i když nešlo o program, Jiří mne chránil pozorně a vzorně před omyly mé neznalosti, k nimž docházelo začasť i tehdy, když přednášel jsem nebo psal to své. Činil tak stejně dojemně jemně a dvorně, jako když přišel na mě poprvé. K pochvale na to, co jsem řekl, připojil ještě papírek: „Čistě jen pro přehled, shrnutí a kvůli úplnosti“, jak téměř omluvně dodal, když mi jej ve skrytosti podal. Z čehož jsem ihned pochopil, že jsem se zřejmě dopustil nějaké vážné nepřesnosti, či spíše nadělal více „bot“, pleta se v době, díle, jménu... (s tím jsem měl potíže: vzpomínám dodnes na záměnu *Střížkovského* za *Stříže!*).

To se dělo v „šedé zóně“, souběžně s profesí, leč odděleně, přes krycí jmé-

no, které opak říká: znělo *Kybernetika* (pod ní se tehdy úplně vše skrylo). Jiří se posléze též činně zapojil; a dlužno přiznat, že zpočátku měly jeho přednášky k dokonalosti daleko: v přesvědčení, že všichni znají vše lépe než on, to nejlepší omezil s rozpaky na pouhé zmínky, zkratky, stydlivé náznaky. Dědictví (a potvrzení) syndromu „Jiříkova vidění“ se zbavil až za nějaký čas. (I toho budiž vzpomenu k zabránění dojmu „protivně dokonalého tvora“ pro ty, kteří Jiřího nepoznali. Pro nás však byl přirozeně dokonalý: nepostřehnutelně příjemně. Na doklad, že nejde o zpětnou idealizaci si dodnes vzpomínám: telefonické zavolání je téměř vždy protivné, pokud je netrpělivě neočekáváme, Jiří byl ne-li jediným, pak jedním z velmi mála, z jehož „*Zdenku, tady Jiří*“ jsem vždy pocítil hřejivé potěšení, kterak se šíří duší a její nastražení zcela ruší.) Jiří nade mnou bděl jak strážný anděl nad dětmi na známém obraze: chránil mne před propadem mezerami v mých znalostech, odvracel zmizení v hlubinách nevědění.

V prvních přednáškách se Jiří věnoval nonverbální komunikaci: vykládal a předváděl posunky, postoje, pohyby, kterými mimovolně provázíme řeč. Řeč je bytostně tělesná. Její zápis, natož kódování a ukládání ji zbavuje smyslu. K tělesné povaze řeči poukazují i její poruchy, ať už vrozené nebo způsobené poškozením mozku (průstřely, krvácení, nádory atd.). Ukazují, že schopnosti

mluvit, říkat (něco), číst, psát, pojmenovávat, ba i nutkání něco říci se mohou stát na sobě nezávislými a mohou se vyskytovat v různých kombinacích. Popis těchto poruch připadá nevěrohodný. Většinu z nich si ani normální člověk nedokáže představit. A učené knihy to potvrzují. A přesto se dokážeme i v ty nejpodivnější vžít. K tomu nám Jiří cestu ukázal. Připomněl nám, že je známe. Tak například jsme-li unavení, ospalí, rozladění, či máme-li potíže v cizích jazycích, můžeme živě a bezprostředně zakoušet podivuhodná bludiště mluvení, vnímání a paměti. Jiří otevřel důmyslnou cestu k těmto zkušenostem.

Leč vraťme se zpět k výkladu Jiřího vedení. Ušetřilo mne nejen mnoha námah a zdržení při zápolení s problémy a hlavolamy. Hlavně mne však uchránilo od pokušení klamy, mamy a mátohami. Iluzorní skutečnost jich byla plná. Možná dost, že jen díky Jiřímu jsem tenkrát odolal všem jejím nástrahám, léčkám a návnadám vzrušujícím mou zvědavost a vybízejícím k ctižádosti. Jiří mne nabádal ke zdrženlivosti a odváděl mne od pokušení nacházet zalíbení v ploché zábavnosti a plané tvořivosti – z hravosti, z bujnosti a z radosti jak z vlastních netušených schopností, tak z nově získaných dovedností.

Snad až dnes, při vzpomínce na ony časy si s hrůzou plně uvědomuji rozsah a vážnost ohrožení, kterému jsem byl nic netuše vystaven, a naléhavost nebezpečí, které mne už-už hrozilo obklopit sevřením, z něhož úniku nebylo. A kolik ostatních to zničilo! Obdobně jako Vergílius k Dantemu se připojil včas jako zázrakem, tak se mi zjevil Jiří – ví-

1 Srv. Hrubý, D., Zrod protivně dokonalého tvora (k osmdesátému výročí zrodu Ferdý Mravence). *Lidové noviny*, 5. ledna 2013.

těž nad drakem, aby mne vyvedl zprostřed hrozcího nebezpečí. Tak jako pro Danteho, nezbylo východiska jiného ani mně než sestup v podsvětí, který byl tajemně zároveň výstupem: z podsvětí na svět ven a nad svět výše – odvěká *Cesta tam a zase zpět*, o které jde zvěst, že vede říší hvězd. Na tu mne Jiří vzal a poté, co jsme po ní vnikli dolů, zdolali hrůzné žleby a šťastně unikli – on dále o mne dbal.

Zde sluší připomenout příběh, který mnohem později se odehrál a v jiném mezisvětí – na trajektu mezi Německem a Švédskem – daňovém ráji hazardu – mne Jiří přistihl, jak vhadzuji dvoumarku do hracího automatu. Prohrál jsem; Jiří zatajil dech a postavil se těsně vedle mě; by poté, co další mincí jsem vše zas získal zpět, mne s ulehčením odvedl pryč a pak už mě nespustil z očí. A když už se mé vyprávění kolem tehdejší naší cesty točí, jež oné hvězdné přízemním/přímořským byla obrazem, pak dobré je se zmínit také tom, co přihodilo se před a potom a bylo pro Jiřího příznačné. Za železnou oponou se nad dálnicí vždy po rozestupu míle objevoval nápis hlásající *ALKOHOL BENE-BELT*. Destilát neznámého jména? Proč právě řidičům se doporučuje – nápadně, neodbytně a opakovaně se nabízí? Ponechám na čtenářích řešení záhady Jiřím rozluštěné. Vysvětlením by byli připraveni o veselí, jehož jsme si tehdy věru užili! A druhou záhadu zde připoujji: předmětů lesklých, bílých, oblych, dinosauřího vejce zvicích, na polích rozsetých, které Jiří označil jako *ULOs – Unidentified Lying Objects*. Dnes už vyskytují se i v našich krajích; tehdy námi

spatřeny byly poprvé. A třetí úkol pro jazykovou představivost: Jiří se nechtěl, u moře jsa poprvé, vrátit nevykoupán. Přes svoje zábrany se mu podařilo na chvíli se v moře ponořit. Pak prohlásil, že chápe, co znamená „být umorěn“. Večer pak, ještě před usnutím, vypočítávali jsme slova tvořená předponou „u-“. K jejich množství přimýšleli jsme nová ... a mohli jsme se smíchem umlátit! Není to snadné: mně dnes nenapadne víc než tak tucet, většinou nic moc! A nám to tehdy vydrželo téměř celou noc! Asi proto, že jsme byli unavení a ospalí – či „uspalí“? Tehdy jsme vnímali, řečeno s Castanedou, „komičnost konečné skutečnosti“ (*funny edge of the world* nebo alespoň *of words?*). Směšná stránka světa byla v Jiřího vidění a podání laskavá a vlídná. Tak, jak dokáže být jen moudrost a vědění. Tehdy Jiří přišel také s nápadem sestavit slovník neobsazených slov s návrhy významů. A ač nikdy nebyl sepsán, velmi obohatil pravidla *Scrabble* – hraného v češtině.

Jiří byl znalý mnoha jazyků, leč švédština mezi nimi nebyla. Naše očekávání, že němčina s angličtinou na ni stačí, čekalo zklamání. Jen *rum*, častý výraz v nápisech, nám cosi připomínal, hlásil však volnou místnost nikoliv nápoj vonný. (Proto asi nebyl Švédům, na rozdíl od nás, Bruselem zakázán.) V ekologických časopisech Jiřího opticky zaujal titul *Varför har älgarna hörn?* Použít jej jako motto k našemu (Ivanovu a mému) „Švédskému dialogu“, jak Jiří doporučil, nám ovšem zakázal editor.

Z Jiřího trefných, lakonických odpovědí uvádím tu, která mi utkvěla možná též ve Švédsku. Kterýsi z asertivních

diskutérů k Jiřímu kategoricky, až výhružně prohlásil: „*I kdyby nebyl na světě žádný člověk, přec bude nezávisle existovat toto!*“, přičemž bouchnutím označil stůl. A Jiří na to: „Jakožto stůl?“

Na jedné konferenci si k nám při jídle přisedl významný profesor N. s otázkou: „Myslíte, že večerníčky jsou vědecké?“ A našim tázavým pohledům si stěžoval: „Představte si, co jsem viděl nedávno v televizi: dva králíci, černý a bílý, pumpovali vodu, každý z jedné strany. Nádrž se rychle vodou plnila. Pak si vyměnili místa ... a voda zase otekla! Co je to za nesmysl? Až se bude ve fyzice probírat pumpa, budou mít žáci úplně mylné představy. To tam nemohou mít nějakého poradce, který by na vědecké omyly dohlížel?“ A zatím co my jsme nebyli mocni řeči, Jiří duchaplně prohlásil: „Copak pumpa – ale králíci! Copak králíci pumpují? Až se o nich budou učit v přírodopisu ...“

To se však odehrálo až po návratu. Celá cesta do Švédska byla jakoby pozemským obrazem našeho procházení světy. Dante líčí tu svou jako procházení planetárními sférami – řády a rozměry stvoření. Když vyšli jsme my *a riveder le stelle*,¹ Jiří mi též předestřel svět hvězdami ozářený, jenž rovněž připadal mi zprvu převrácený (*upside-down*), „stvořený *ne co šmejd, nýbrž jak šperk*“, jak říkal: tentýž náš svět, viděný z jiné strany. Na tom však Jiří neměl dosti: učil mne vnímat matematický vzhled jeho skutečnosti; teprve vzhledem k ní lze vědět ostatní. Ten pohled dosud scházel mojí

zkušenosti. Jiří mne přivedl do společnosti hvězd první velikosti – mně, jenž se jen stěží dobral úrovně trojčlenky! –, tvořily slavné konstelace na přednáškách u Vopěnky, zdobily „katětovské semináře“ a kam až sahala jejich záře. O všechna ta nebeská místa se Jiří stal – dozíral, prostory zdobil, rozprostíral a v čase budoucnost rozvrhoval a paměť minulosti zpracoval. Přispíval s toutéž horlivostí k sázavským setkáním s Petrem Vopěnkou, která nakonec vyústila v mou spolupráci s Alenkou (Vencovskou – jeho nejnadanější začkou).

Hvězdám náleží sice jiná skutečnost než pozemská, náležejí však světu, který obýváme. Ten zas spočívá v nebeských sférách přeci odpovídajícím různým řádům věcí, z nichž s tvořen je svět náš. Na rozhraní mezi nimi Dante pokaždé ztrácí vědomí. Pak probudí se k novému řádu za úsvitu další světa skutečnosti. Tak velký básník stoupá k Stvořiteli; odtud nebude mít, kam se ubírat.

Jiří však klade důraz na návrat. Jeho vedení je totiž jiné. To on je původcem podobenství, jemuž se dostalo zaslouženého ohlasu a rozšíření: o cestě *tam a zase zpátky* (nazvané podle Tolkiena). Jiří jím připomíná, že skutečným pohádkovým hrdinou není ten, kdo pronikl za sedmero hor a tolikéž překročil řek – a tam se nadto osvědčil, jsa dobrý, prostý a znalostmi, dovednostmi a chytrostmi platnými v našem světě nezatížený. A není jím ani tehdy, je-li natolik úspěšný, že dostane princeznu za ženu a půl království návdavkem. Hrdinou pravým, hodným našeho obdivu

1 Alighieri, Dante, *La divina commedia*, verš 139.

je až ten, kdo dokáže se z pohádky vrátit opět zpátky – leč pozor! ne s bohatstvím, jež obrací se po návratu v suché listí a kozí bobky! I bohaté zkušenosti a nabyté dovednosti by málo platné byly tam, kde nejsou princezny, draci ani víly. (A přivede-li s sebou podobné bytosti, bývá to jak známo jenom k zlosti!) Hrdina skutečný, leč vzácný – vpravdě pohádkový! – je však ten, kdo nejen tam si počínal s úspěchem, ale úspěšně se umí vrátit zpět: v zapomnění na pohádkové dění, očištěn od tamních zvyklostí, bytostí a vědomostí. Zaslouží se vědění o jinakosti, nevnaší je do naší skutečnosti, leč dokáže ji nahlížet z různých stran, chápat a obohatit novým pohledem. To byl pro Jiřího hrdina pravý, zasluhující nejvyšších poct a slávy. Pohádkovým světem je každá věda, obor či oblast vědění. Proniknout do ní je samo zázrakem. „Odbornost“ spočívá v dovednosti zacházet s jinou skutečností, jednat a myslet, zcela jině (*totaliter aliter*) – v souladu s ní. Právem se mluví o zasloužení, mnohým však vstoupit dáno není: zůstávají jen „vyučení“ a s námi. K naší nevalné radosti nás potom rádi poučují – vnucují nám své znalosti. Z těch mála, co pronikli, se ještě méně vrací: utkvějí tam, jsou navždy jiní: a mezi námi se chovají jak podivíni s utkvělými představami. Ti nejhorší se snaží kvůli nim zrušit náš svět – a nás s ním. Jen nejvzácnější – ač úspěchy a slávou ověnění – přec vrací se očištění, by mocí svého vědění, leč z nitra přirozené skutečnosti, přivádějí svoje zkušenosti v soulad s naší životou zkušeností, obohacovali ji a prohlubovali.

Jiřího vidina se nám stala „folk-lórem“: sdíleným hlediskem a zásadou tak samozřejmou ... jakou byl Jiří sám! Nakonec určila podobu a poslání Cen Vize 97, udělovaných Nadací Dagmar a Václava Havlových. Jiří poukázal na zásluhy těch několika málo vyvolených, kteří nejen uspěli ve světě odbornosti a dosáhli vědecké slávy, dokázali se však vrátit, prospět světu naší přirozenosti (čímž začasť svému věhlasu uškodili). Jiří našel a doporučil mnoho z těchto vzácných osobností, z nichž neurochirurg Karl H. Příbram, informatik Joseph Weizenbaum, lingvistka a psychoanalytička Julia Kristeva a jiní se stali kandidáty Cen Vize 97. Jiří také editoval sborníky seznamující naši veřejnost s průřezem jejich díla a jejich mimořádným přínosem.

Jiří znal mnoho programovacích jazyků, byly jakoby součástí jeho jazykovědění. Neříkám jazykovědy: věda svůj předmět pouze poznává, získává o něm znalosti, o jeho povaze však nemá potuchy, ba nemá ani tušení, že potuchy k vědění patří.

Poznatky, znalosti a vědomosti nepokládal Jiří za žádné prostě dané či nepochybně platné skutečnosti, které je třeba přijmout a naučit se znát, nýbrž za odpovědi na zapomenuté otázky, která je nutno hledat a pochopit, abychom rozuměli tomu, co víme. Vědět je mocí svobodného hledění, je to pohled, který je ohledem i odhledem. Přesné a ostré vidění, jehož periferní sféra v ničem nezaostává, je především pozorné: pozoruje, dává pozor, je na pozor; přítom je ohleduplné: pozorné a uctivé druhým, k jinému vidění

a názoru. Pro vědění se může stát i vše okrajové, podružné, druhotné jádrem věci. Věci, kterou to, o co jde, je připraveno zjevit nebo zplodit. Vědění však vystihuje mnohem více než kterákoliv „definice“ výčet rysů a projevů Jiřího neviditelné velikosti, tak jak v paměti je zanechalo naše přátelství.

Vědění, které mi Jiří předával, se týkalo rozdílu mezi programovatelným a žitým světem. Jiří prohlašoval, že **informace** je to, co zbude poté, co se veškerá informace uloží do počítače. Myslel to vážně a prakticky toho využíval: pořizoval souhrny vědeckých publikací a ukládal je do počítačů. Říkal, že tím pomáhá čelit informačnímu znečištění světa: časopisy navždy zmizí v depozitářích a extrakty jím pořízené v počítačích. A za peníze takto získané si nakoupí knížky. I v tom byl Jiří skutečný mistr: Vstoupil do antikvariátu, rozhlédl se po regálech plných šuntů a s neomylnou přesností zaměřil a vytáhl ten jediný svazek, který za to stál. Navíc si velmi dával záležet na tom, aby ho téměř nic nestál. Byl znám tím, že si za pár šupů opatřoval vzácné unikáty a staré knihy. („Co by také za starou, nečitelnou a zašlou knihu mohli chtít?“) Toto mám žel jen z ústního podání. Sám jsem však byl mnohokrát svědkem toho, že otevřel knihu, kterou měl poprvé v ruce, a přečetl klenot.

Skvělý byl Jiřího výklad determinismu klasické fyziky. Ta je schopna dokonale přesně předpovědět průběhy dějů, dráhy pohybů, které popisuje jako vypočitatelné a nutné – a tedy se tak chovají přesně do chvíle, kdy se něco stane.

Své posluchače Jiří ujišťoval, že tomu, co vysvětluje, nemusí rozumět. Podstatné je to, co v nich zůstane, až všechno zapomenou.

Všichni jsme využívali a těšili se Jiřího znalostí ruštiny, především v souvislosti se zvládním objemných a náročných spisů. V Sovětské knize bylo tenkrát ledacos závažného i povážlivého k mání – v překladech i z původních zdrojů, včetně neznámých a někdy zcela obskurních. Právě v Sovětské knize Jiří objevil Nalimova – potomka sibiřských šamanů, ruského matematika přeživšího hrůzy gulagu. Jiří ho vyvedl z neznámosti a zapomnění mnohem dříve, než se stal (náhodou a nezávisle na tom) hvězdou světové vědecké komunity, a také ho přivedl k nám: byli ho nuceni přijmout i v akademických kruzích. (Na oficiální straně z toho panovaly velké rozpaky, když jsme se všichni na Nalimovově přednášce sešli v jedné posluchárně.) Jiřího živý zájem o Nalimovovo myšlení mu vysloužil krycí přezdívkou Nalimov. Paradoxně toto bezzubé protiodposlechové opatření způsobilo Jiřímu opletačky s policií. Před svou dlouholetou internací se Nalimov zabýval pravděpodobnostním počtem, který aplikoval na co nejúspornější uspořádání a provádění chemických pokusů. Po svém návratu uplatnil tento postup na přirozený jazyk, kde vytvořil podobu tzv. sémantických polí. Každé slovo znamená především určité něco, avšak s jistou pravděpodobností může označovat i něco jiného. Běžně se mluví o hlavním a vedlejším významu, o konotacích, metaforickém užití apod. Čím větší slovník, tím bohatší seznam.

Dle teorie sémantických polí však nejde o seznam, výčet oddělených položek, ale o vzájemně se překrývající a dle souvislosti se měnící spojitě oblasti smyslu. Není mi známo, co a nakolik Jiří od Nalimova konkrétně převzal (všechno jsme vnímali skrze něj). Troufám si však tvrdit, že do teorie sémantických polí promítl Jiří svůj vlastní vztah k jazyku, ba dokonce, ač to patrně nevěděl, v ní našel způsob vědění obecně. Tam, kde Nalimov viděl jednotlivá slova sdružená s vlastním sémantickým polem, tam Jiří Fiala viděl krajinu skutečností, která se zračí v jazyku a povstává z jeho užívání.

Zde není důležitý název, označení nebo to, co se píše či říká: smysl tkví v důvodech, proč je to řečeno *tak*, a *nikoliv jinak*, a *těmito*, a *nikoliv jinými* výrazy z bezpočtu všech možných. Jiří často parafrázoval Valihracha z Carrollovy *Alenky*, podle kterého „každé slovo může znamenat cokoli – ovšem, pokud mu připlatíme“.¹ Neznám Nalimovovy odborné publikace, ani bych jim nerozuměl, přesto vím, že jejich poselství, v němž se Jiří poznal, exaktně vyjádřit nelze, právě tak jako není možné přesně stanovit rozdíl mezi přesným a nepřesným. Soulad různých skutečností, který lidským soudům, představám a slovům uniká, lze však zатуšit v tom, co mají oblasti Jiřího zájmu či jeho ob-

líbenci společného: mozek a jazyk, poruchy řeči, nonverbální komunikace, různé podoby strukturalismu a především pak implikátní řád Davida Bohma, z jehož perspektivy jsou věci, vlastnosti a jména jen druhotnou fragmentací sounáležitě, celistvě, soupřítomně vlastní skutečnosti.

Vědění není předávání vědomostí. Totiž: vědění emancipované od sdělení, slovíčka, gramatika, skladba, náleží ke znalostem. Vědouce není ten, kdo zná hodně slovíček, ví, co znamenají, a dokáže je správně „používat“, nýbrž ten, kdo hledí k sémantickému poli, tj. ke krajině významů, které dané slovo pokrývá – společně s mnoha jinými. Významy slov se překrývají a vědět, co užitě slovo znamená, je znát, co všechno může znamenat, a hledět také ke slovům, která by bývalo bylo možno použít. Neboť k významu náleží to, co není řečeno. Jiří upozornil na tzv. novou rétoriku, která ukazuje, že něco sdělit může jenom odchylka od očekávaného. Skutečnost spočívá v rozdílech, v přesahu a obzoru, v okrajových významech. Jeho ctností, totiž zdatností, v níž neměl rovna, byla pozornost, sledování, uctivost. Jeho pozornost vůči podrobnostem až podprahovým bych nazval smyslem pro surrealismus všedního dne. Kolik podivností a kuriozit objevoval ve výrazech, nápisech, slovních spojeních! Doslova jimi sršel, a přitom si stěžil na nějaké vzpomenu. Pozornost zahrnuje také přesnost a přehled, smysl pro řád a pořadí. U Jiřího neměla ani podobu pedantství, ani hnidopišství, snad se zde nejspíše hodí výraz akribie, plynoucí z jeho matematické erudice.

1 Carroll, L., *Alenka v kraji divů a za zrcadlem*. Přel. A. a H. Skoumalovi. Praha, Albatros 1970, kap. VI, kde odpovídající výroky znějí: „Když já užívám slovo, ... tu značí právě to, co chci, aby značilo – ani více, ani méně“ ... „když některé slovo přimějí, aby pro mne udělalo tolik práce jako tohle, tomu vždycky zaplatím ještě zvláště.“

Ani tento vztah k přesnosti a exaktnosti však nebyl strohý a přísný, neboť byl ve službách skutečnosti: toho, co zbudě, když od všeho logického, zákonitého a určitého odhlédneme.

Vzpomínám si na dvě Jiřího anekdoty. – „Přijde kostlivec k doktorovi, a ten mu povídá, člověče, to jste měl přijít dřív.“ – „Paní oblečená ve smutečním vysvětluje přítelkyni, která s děsem hledí na funebráky nesoucí popelnici, z níž čouhá lidská ruka: On si manžel nepřál nic honosného.“ Na jiné si už nevzpomínám, zato ilustrativní je hláška po odvyprávění následující anekdoty (která se od té doby stala součástí antropologického folkloru): Vyptává se adept etnografie indiána na dávné domorodé zvyky: křest, svatbu a pohřeb, a indián dlouze a podrobně vypráví, ale před každou odpovědí se vždy uchýlí do hloubi svého stanu. I napadne horlivého studenta, že je to podivné, a co když tam uvnitř je nějaký ještě starší pamětník, k němuž si jeho informátor chodí pro radu? Na konkrétní dotaz vztahující se k tomuto podivnému chování se indián lišácky usměje a ztratí se opět v hlubině svého příbytku. Za chvíli pak odtud triumfálně přináší tlustou encyklopedii americké antropologie. „A teď si představ,“ komentoval tuto anekdotu Jiří, „že by ten příběh začal slovy: Byl jeden indián a ten měl takový slovník.“ Vyvolalo to nejen veselí, ale zahrnovalo to v sobě zároveň i mnohé z toho, čím P. Ricoeur poukazoval na autonomii času vyprávění.

Jsm-li už u Ricoeura, mám ještě jednu příkladnou ukázkou Jiřího zvláštní všímavosti a dovolím si vám ještě je-

den příběh vyprávět – na vlastní riziko. Na závěr letní školy francouzské filosofie v Chantilly, konané pro české účastníky, jsme dostali příležitost strávit dva dny v Paříži, v domácnostech, které nám nabídlly přístřeší. Nějak jsem si spletl čas a v době, kdy se rozhodovalo o „místěnkách“, jsem se účastnil pobožnosti v místní kapli. Jiří mi pak poklepal na rameno se slovy: „Už je rozhodnuté – a ty se nacházíš na tom nejsprávnějším místě.“ Byla to pro nás dva úžasná výhra v loterii: přímo na Île-de-France u Notre-Dame. V úctyhodně historickém domě nás uvítala hostitelka – lacanovská psychiatricka. Se shovívavou vstřícností se nám nedovzdělančům stačila hned na úvod pochlubit, že také studovala filosofii, a dokonce, že jim jednou přednášel sám Paul Ricoeur. Poté co si mě, jak už jsme v Chantilly měli smluveno, tentýž velký Ricoeur v poledne vyzvedl, byla z toho, dle Jiřího vyprávění, naše hostitelka překvapením téměř na mrtvici – a on se jí pak musel věnovat celé své pařížské odpoledne, aby se vzpamatovala. Sám jsem její hnutí mysli vůbec nezaznamenal a nebýt Jiřího, tak bych dodnes nevěděl, co jsem tehdy způsobil.

Kulturnost nespočívá ani tak ve vzdělanosti občanů-jedinců – v tom, kolik toho znají a umí; jako spíše v tom, nakolik o její ceně vůbec vědí a cení si těch, kterým se jí dostalo. Pod dojmem z naší návštěvy obřího knihkupectví na Boulevard Saint-Michele, kde kterýkoliv autor a jakákoliv oblast vědění (v dosahu mého zraku) byly předloženy v mnoha edicích, od zábavných a komiksových přes základní informace, čí-

tanky, učebnice, prameny všech stupňů až po objemná kritická vydání pro odborníky, jsem si povzdech či spíše zlostně zasyčel: „Vím, že je to cynické vůči obětem věznic a táborů, ale nejvíc ze všeho mě na bolševika jímá vztek za to, že o toto všechno nás soustavně připravoval!“ Na to Jiří: „Víš, ono k tomu nedošlo až za bolševika. Tato kultura u nás neexistovala ani za první republiky. Francouzi jsou kulturní po celá staletí. Jejich studenti jsou dnes možná méně vzdělaní než ti naši, čtou právě takový brak jako všude jinde, ale vědí o tom, co lze a je dobré znát, neboť to mají stále na očích.“ (Dodejme, že za poslední roky Jiří nesmírně přispěl k tomu, že máme vydání základních děl, zvláště z matematiky a logiky, jak antických, tak nových – v originálním znění, pečlivým překladem, kritickým apará-

tem, hojnými poznámkami a rozsáhlými výklady opatřených – vše z dílny a seminářů Fialových, z nichž v mnohých jsme předstihli i samu Francii, zvláště co týče se děl Descartových.)

Takto spěšně a asi neúspěšně se snažím zpřítomnit, vystihnout výjimečnost Jiřího vzdělanosti a osobnosti, jež byla nenápadná, neviditelná – zřejmě, jak už bylo řečeno, samozřejmá. Jeho jedinečnost spočívala v tom, že se jeho vědomosti zavazovaly ke kázi, přesnosti a důkladnosti, která kotvila v tom *jiném*... Upevňovala a zavazovala vědním odlišností. Vzdělání spočívá v něčem – a právě tak znalost a zkušenost se něčeho týká, a je-li vzdělaná, tj. pěstěná, má rozhled a přehled a vyzná se. Jiří byl matematik a také znalec jazyků, umění i historie. Takových je víc, i když málo. Na Jiřího se však ono i a také nehodí.

Zdeněk Neubauer